

הרב מרדכי וויליג
ר"מ, ישיבת רבינו יצחק אלחנן

בענין זמן קריאת שמע וברכותי

א. תנן (ברכות ב.) מאימתי קורין את שמע בערבית משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה, דברי ר' אליעזר. וחכמים אומרים עד חצות. ר' גמליאל אומר עד שעלה עמוד השחר. ומחלוקת ר"א ור"ג היא בהגדרת, בשכבך, שר"א מפרש בשכבך – כל זמן שאתה מתעסק לילך ולשכב, וזהו עד סוף האשמורה הראשונה. ור"ג מפרש בשכבך – כל זמן שאתה שוכב, והיינו כל הלילה עד עמוד השחר. אבל בשיטת רבנן נסתפקו בני ר"ג (לקמן ט.), אם סוברים כר"ג, שמן התורה זמנה עד עה"ש, ורבנן עשו סייג ותקנו שצריך לקרות את השמע קודם חצות. או סוברים כר"א, שבשכבך פירושו כשאתה מתעסק לילך ולשכב, אלא שלרבנן זמן עסק שכיבה נמשך עד חצות. ולפי הצד הזה, שסוברים רבנן שזמן ק"ש עד חצות מן התורה, כי סוברים כר"א בהגדרת בשכבך, אלא שמאריכים זמן עסק שכיבה עד חצות, צ"ב במה נחלקו ר"א ורבנן, דדוחק לומר שנחלקו במציאות עד איזו שעה מתעסקים בני אדם לילך ולשכב.

תנן (ט:) מאימתי קורין את שמע בשחרית, משיכיר בין תכלת ללבן. ר' אליעזר אומר בין תכלת לכרתי עד הנץ החמה. ר' יהושע אומר עד שלש שעות, שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות. גם כאן צ"ב במה נחלקו ת"ק ור"א בתחילת זמן ק"ש, שלכאורה תחילת זמנה כשדרך בני אדם לקום, שנא' בקומך, ואיך שייך מחלוקת בזה. וכן מחלוקת ר"א ור"י בסוף זמנה (שהשיטה שזמנה עד נץ החמה אינה סתם משנה, אלא דברי ר"א, כמבואר בגמ' (כה:)) צ"ב, דאם המציאות היא שבני מלכים עומדים עד ג' שעות, למה סובר ר"א שזמנה נמשך רק עד נץ החמה.

ונראה, שהנה בגמ' (ח:) תניא רשב"י אומר פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים בלילה, אחת קודם שעלה עמוד השחר ואחת לאחר שיעלה עה"ש, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה... רשב"י אומר משום ר' עקיבא, פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום, אחת קודם נץ החמה ואחת לאחר נ"ה, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה. וע"ש בגמ' שהזמן שבין ע"ה לנ"ה נקרא יום לרשב"י כי איכא אינשי דקיימי בההיא שעתא, ונקרא לילה לר"ע כי איכא אנשי דגנו בההיא שעתא. והרי"ף כתב דבשעת הדחק או בדיעבד יוצא חובת ק"ש של ערבית עד נ"ה, דלא כהמשנה בדרך ב. שזמנה עד עה"ש, ושל שחרית מן עה"ש ואילך, ודלא כהמשנה בדרך ט: שזמנה משיכיר בין תכלת ללבן. ופירש הרמב"ן במלחמות, שהרי"ף סובר שזמני המשנה נאמרו רק לכתחילה. שלכתחילה יש לקרות ק"ש של ערבית קודם עה"ש, כי רוב בני אדם שוכבים עד אז. אבל יוצא בדיעבד עד נ"ה, – דהא איכא אינשי דגנו בההיא שעתא, ואע"ג דמיעוטא הוא, כיון דאפקי רחמנא בלשון יחיד, משמע בשכבך דידך, כדדרשינן בפ' הי' קורא (דף טז.) לענין עוסק במצוה פטור מן המצוה) בלכתך דידך. וכן לכתחילה יש לקרות ק"ש של שחרית משיכיר בין תכלת ללבן, כי רובא דאינשא לא קיימי עד שיכיר, אבל בדיעבד יוצא מעה"ש ואילך משום דמיעוטא דאינשי קיימי בההיא שעתא, וכתיב בקומך, בקומך דידך.

המבואר מדברי הרמב"ן, שאע"פ שתמיד הולכים אחר הרוב, בק"ש מגדירים בשכבך ובקומך אפילו ע"פ מיעוט שוכבים או קמים, שכן משמע לשון הפסוק, אלא שלכתחילה יש להגדיר בשכבך ובקומך ע"פ הרוב, ולקרות ק"ש של ערבית כשרוב בני אדם שוכבים, וק"ש של שחרית כשהרוב קמים. ועפ"ז י"ל שר' אליעזר חולק על סברא זו גופא ומצריך לקרות את השמע כשרוב בני אדם קמים ולכן לאחר נ"ה, שהרוב כבר קמו, ורק בני מלכים עדיין לא קמו, סובר ר"א שכבר עבר זמן ק"ש של שחרית. ור' יהושע סובר כסברת הרמב"ן, שאזלינן בתר המיעוט, ונחלקו בהלכה ולא במציאות. ולפ"ז אף לר' יהושע לכתחילה צריך לקרות לפני נ"ה. וכ"כ הרמב"ם (הל' ק"ש פ"א הי"א). וכן משמע בגמרא כה: שמתכסה במים וקורא קודם נ"ה, אע"פ שע"י זה מבטל סמיכות גאולה לתפילה, עיי"ש בר' יונה.

ולפ"ז נראה לבאר מחלוקת ת"ק ור"א בתחילת זמן ק"ש של שחרית, שלכולי עלמא זמן קימת רוב בני אדם הוא משיכיר בין תכלת ללבן, וכמש"כ הרמב"ן. אבל ר"א סובר שכיון שאם קורא קצת לפני הזמן הזה לא יצא ידי חובתו, דלר"א בעינן רוב קמים לעיכובא, תקנו חז"ל לקרותו משיכיר בין תכלת לכרתי, שאף אם יטעה ויקדים קצת יצא ידי חובתו מן התורה כיון שכבר עבר הזמן שמכיר בין תכלת ללבן. אולם ת"ק סובר שמן התורה יוצא מעה"ש ואילך, דסגי בקימת מיעוט בני אדם, וכשיטת ר' יהושע בסיפא דמשנה דקיי"ל כוותי, ולכן אין צורך לגזור שיקרא בזמן מאוחר יותר, שאף אם יקדים ויקרא לפני משיכיר בין תכלת ללבן יצא בדיעבד ולכן העמידוהו אדין תורה, שיוצא לכתחילה משיכיר בין תכלת ללבן, שהוא זמן קימת רוב בני אדם.

ולפ"ז מובנת גם הגמ' בדף ט', שלצד אחד רבנן סוברים שזמן ק"ש של ערבית עד חצות מדאורייתא, שבשכבך פירושו כשאתה מתעסק לילך ולשכב, וכשיטת ר"א, אלא שלר"א זמן עסק שכיבה נמשך עד סוף האשמורה הראשונה, ולרבנן נמשך עד חצות. ולעיל הקשינו, דאטו נחלקו במציאות. אך למש"כ ניחא, דר"א לשיטתו ורבנן לשיטתם, דלרוב בני אדם זמן עסק שכיבה נמשך עד סוף האשמורה ראשונה, אז לר"א שמגדיר בשכבך ובקומך ע"פ הרוב זהו סוף זמן ק"ש של ערבית, אבל למיעוט בני אדם זמן עסק שכיבה נמשך עד חצות, (וכ"כ הצ"ח ג.) ולכן לפי הצד שרבנן מגדירים בשכבך כר"א ולא כר"ג, סוף זמן ק"ש הוא חצות, דסגי במיעוט בני אדם.

עכ"פ מבואר מדברי הרמב"ן הנ"ל, שבדיעבד מגדירים זמן ק"ש אף ע"פ מיעוט בני אדם, ולכן יוצא בשל ערבית עד נ"ה ובשל שחרית מעה"ש עד ג' שעות ולכתחילה מגדירים זמן ק"ש ע"פ רוב בני אדם, ולכן יש לקרות של ערבית לפני ע"ה, ושל שחרית משיכיר בין תכלת ללבן עד נ"ה.

ב. במשנה (ב.) מבואר שתחילת זמן ק"ש של ערבית היא משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, ובגמ' (שם) פירשו דהיינו צאת הכוכבים. והמנהג בימי הראשונים הי' לקרות ק"ש בביהכ"נ לפני צה"כ, ופירש רש"י שאמנם אין יוצאין בק"ש בביהכ"נ, וסומכין אק"ש שעל המטה. אבל ר"ת (מובא בתוס' וברא"ש ב.) פירש דק"ש של ביהכ"נ עיקר, ומה שאנו קורין אותה מבעוד יום, דקיי"ל כר' יהודה דאמר לקמן (כו.) תפלת המנחה עד פלג המנחה והיא שעה ורביע קודם הלילה. מכאן ואילך הוי לילה לענין מעריב, וה"ה לענין ק"ש עכ"ל. כלומר, שהמשנה (ב.) שזמן ק"ש מצה"כ ואילך, לשיטת רבנן (כו.) היא, שתפילת מנחה עד

הערב, וא"כ תפילת ערבית – וק"ש בכלל – מתחיל בערב דהיינו צה"כ, אבל לר' יהודה זמן ק"ש מתחיל בפלג המנחה. וכמו שלענין תפילה קיי"ל דעבד כמר עביד דעבד כמר עביד (כז.), כן בק"ש יש לסמוך על שיטת ר"י ולקרות ק"ש מפלג המנחה ואילך.

והקשה הרא"ש וז"ל „ולא נהירא לי מה שהביא ר"ת ראי' מתפלת המנחה שהיא עד פלג המנחה, דתפלות כנגד תמידים תקנום, ותמיד הי' הולך וקרוב עד פלג המנחה (לר' יהודה). אבל לענין ק"ש לאו זמן שכיבה היא“, וכיון שק"ש תלוי בזמן שכיבה שנא' בשכבך, מה ענין זמן תפילת ערבית לזמן ק"ש, וצ"ע.

עוד הקשה הרא"ש, וא"ת הא דפריך ר' יהודה לר"מ (ב:) דאמר משעה שהכהנים טובלים לאכול בתרומתן, והלא כהנים ביום הם טובלים. אדרבה קשה טפי לדידי', שהרי קורין מפלג המנחה שהוא יום גדול. וי"ל דהכי קאמר לי', לדידך שאתה סובר כרבנן דפליגי עלי ואמרי דתפלת המנחה עד הערב, א"כ אותה שעה יום לענין ק"ש, עכ"ל, כלומר דלר"י עצמו זמן ק"ש מתחיל מפה"מ, אבל לפי שיטת רבנן סובר ר"י שאינו מתחיל עד צה"כ ולכן הקשה על ר"מ. והתוס' (ב: ד"ה אמר) תירצו קושיא זו, וז"ל: „וי"ל דלדידי' (ר' יהודה) לא קשיא, דלא דריש בשכבך ובקומך, אבל לרבנן דדרשי קשיא דאינו זמן שכיבה“, וקשה, אם ר"י לא דרש בשכבך, א"כ מהו המקור לחיוב ק"ש של ערבית. אמנם י"ל שכונת התוס' שחיוב ק"ש דרבנן, ולכן מקיל ר"י בזמנה. ובאמת פסקו כן התוס' (סוטה לב: ומנחות מג:). אבל לפירוש זה קשה, דהו"ל להתוס' לומר בפירוש שק"ש דרבנן, ועוד, דלא מצינו שר"י ורבנן יחלקו בנקודה זו.

לכן נראה שכונת התוס' דלר"י פירוש המלה בשכבך אינו בזמן שכיבה, אלא בלילה, שכשהתורה צותה לקרות ק"ש בשכבך, הכונה היא לקרותה בלילה, ובשכבך הוא כינוי ללילה (ושו"ר דכ"פ הצ"ח). ויסוד לזה בירושלמי כאן, וכמו שהעיר בחידושי הגר"א, שדנו לענין ספק קרא ק"ש ספק לא קרא, אם מחויב לקרות מספק. והביאו ראי' מהברייתא, שהקורא קודם צה"כ לא יצא וחוזר וקורא, וכמו שבקורא בביה"ש, שהוא ספק יום ספק לילה וא"כ יש ספק אם יצא או לא, חוזר וקורא, ה"נ בנסתפק אם קרא או לא. והנה אם ק"ש תלוי בזמן שכיבה, וזמנו מתחיל בצה"כ כי הוא תחילת זמן שכיבה ולא משום שהוא תחילת לילה, א"כ קודם צה"כ לא יצא בתורת ודאי, ואין לדמות הקורא ביה"ש לספק קרא. וע"כ צ"ל לפי הירושלמי, שזמן ק"ש תלוי בלילה, ובשכבך הוא רק כינוי ללילה, וא"כ שפיר יש לדמות קורא ביה"ש, שהוא ספק יום ספק לילה, למי שנסתפק אם קרא או לא.

אך לכאורה עדיין קשה, שאף אם נימא דלר"י זמן ק"ש תלוי בלילה, הלא הלילה מתחיל רק בצה"כ, והזמן שלאחר פלג המנחה יום גמור הוא, רק שזה סוף זמן תמיד של בין הערבים, אז תפילות, שכנגד תמידים תקנום, זמן תלוי בפה"מ, אבל מה ענין פה"מ לזמן ק"ש. דכמו שהרא"ש הקשה שאינו זמן שכיבה, כן יש להקשות – אף אם נניח שזמן ק"ש תלוי בלילה – דמפה"מ ואילך אינו לילה. והנראה מוכרח מזה, שאע"פ שפשוט שמפה"מ ואילך אינו לילה ממש, מ"מ יש לו קצת דיני לילה. ויסוד לזה מלשון המאירי (כז:): שבפה"מ „חמה מתחילת להשתקע ואינה נראית לרוב בני אדם, אבל קודם לכן אין שם סרך לילה כלל“. הרי שמפה"מ ואילך יש סרך לילה. וראי' לזה, שבכמה מצוות דרבנן שזמן בלילה, הקילו בשעת הדחק שיכול לקיימן מפה"מ ואילך: בנר חנוכה (או"ח תרע"ב ס"א), מגילה (תרצ"ב ס"ד), וי"א אף בספירת העומר (חוק יעקב תפ"ט ס"ק י"ב). וכן לענין שבת קיי"ל דיכול לקבל שבת מפה"מ

ואילך (רס"א ס"ב) ובשעת הדחק להבדיל בשבת אחר פה"מ (רצ"ג ס"ד ע"פ הגמ' כז:). אולם בכל זאת צ"ע, שאם הקילו במצוות דרבנן, שלאחר פה"מ נחשב ללילה, מנא לי' לר"ת שיש להקל במצוה דאורייתא דק"ש.

ונראה, שהנה בברייתא (ב:) הובאו כמה שיטות בנוגע לתחילת זמן ק"ש של ערבית והרשב"א (שם) פירש בשם ר' האי גאון, ששתי שיטות עיקריות הן, יש שסוברים שתלוי בזמן שכיבה, ויש שסוברים שתלוי בלילה. והוסיף שלמ"ד משעה שקידש היום, הזמן מתחיל בתחילת שקיעה, ופירש הרשב"א שמאז ואילך יכול לקדש היום ולהוסיף מחול על הקדש, ולכן נקרא לילה והוי זמן ק"ש. ולמדנו מדברי רה"ג, שאף לפי הבבלי י"ל שזמן ק"ש תלוי בלילה, ולא עוד אלא שאם תלוי בלילה א"צ לילה גמור אלא שיהי' לו קצת דיני לילה ולכן אע"פ שאינו לילה גמור עד צה"כ, מ"מ יוצא חובת ק"ש מתחילת שקיעה ואילך. והרשב"א מפרש דבריו לפי שיטת ר"ת הידועה, ששתי שקיעות הן, תחילת שקיעה, דהיינו שקיעת החמה מתחת לאופק, ואז עדיין הוי ודאי יום, וסוף שקיעה, שיעור ג' מיל ורבע אח"כ, שמאז מתחיל ביה"ש, כל' ספק לילה. ולכן בתחילת שקיעה אינו לילה אף מספק אלא שיכול להוסיף מחול על הקדש (דאילו לשיטת הגר"א, מתחילת שקיעה הרי ספק לילה, ואסור במלאכה מדינא, ולא רק שיכול להוסיף, ויבואר לפנינו). ומ"מ זמן ק"ש מתחיל בתחילת שקיעה. ושוב קשה, דלכאורה תחילת שקיעה לר"ת אינו לילה ע"פ דין כלל, והיא רק תופעה אסטרונומית, וא"כ אף אם נימא דזמן ק"ש תלוי בלילה, מה הסברא שיתחיל בתחילת שקיעה לפי ר"ת (ולהגר"א ניחא, דעכ"פ הוי ספק לילה ממש).

ונראה לפרש ע"פ מה שיסד מרן הגרי"ד הלוי שליט"א (וכעת נדפס בשיעורים לזכר אביו ז"ל, עמח קי) שאע"פ שהוי יום גמור לר"ת עד סוף שקיעה, מ"מ מתחילת שקיעה ואילך נידון כלילה לכמה ענינים. שהנה ר"ת (בתוס' זבחים נו.) פירש שצריכים פסוק מיוחד, ביום הקריבו את זבחו, שדם נפסל בשקיעת החמה, ללמדנו שנפסל מתחילת שקיעה, דאם אינו ענין ללילה ממש, דמביום צוותו נפקא (עיי"ש), תנהו ענין לתחילת שקיעה. הרי כשיש פסוק מיותר, מגדירים הזמן שלאחר תחילת שקיעה כלילה, ונתמעט מביום הקריבו. וכן ראי' משיטת הראב"ד (ריש פסחים) שמלאת ימי טהרה של יולדת נגמרת בשקיעת החמה, ומשיטת ר' יונה (בסוגיין) שיוצא י"ח זכירת יציאת מצרים בלילה משקיעה ואילך (עי' שאג"א סי' ח') כיון שאינו מפורש בתורה אלא ילפינן מריבויא – כל ימי חיך לרבנות הלילות (וב' ראיות אלו קיימות רק אם נניח שהראב"ד ור' יונה ס"ל כר"ת. וכ"כ בס' מנחת כהן בדעתם. ואם ס"ל כהגר"א, יש מכאן ראי' שמשקיעה ואילך הוי ודאי לילה לכמה ענינים. ולא רק ספק, וניחא טפי לענין ק"ש). וכן מעצם הדין שזמן תוספת שבת מתחיל מתחילת שקיעה לר"ת מוכח שיש סרך לילה (וכדהבאנו לעיל לענין פלג המנחה). ובס' קהלת יעקב (לבעל משכנ"י) הוסיף, שדין תוספת שבת נלמד מהפסוק מערב עד ערב. וע"ש שפירש שלכל השיטות בברייתא (ב:) זמן ק"ש מתחיל בערב, ורק נחלקו בהגדרתו, עיי"ש. וכן משמע משיטת הר"י (בתוד"ה מאימתי) דק"ל כהאי תנאי, ומאותה שעה הוי זמן תפילה, ולא רק ק"ש. ומוכח שנחלקו בהגדרת ערב.

עכ"פ מבואר להדיא בגמ' שאע"פ שאינו לילה גמור, לשיטה אחת הוי זמן ק"ש בתורת לילה. ואע"פ שאינו כן בשאר מצוות שתלויות בלילה כמו מצה, י"ל שכיון שלא נאמר בהדיא לילה אלא בשכבך ככיננוי ללילה, סגי בסרך לילה וא"צ לילה ממש. ועפ"ז מובנת שיטת ר"ת שזמן ק"ש מתחיל מפלג המנחה, ולעיל הקשינו הרי פשוט שאינו לילה ממש, ומנא לי' לר"ת

דסגי בסרך לילה לענין ק"ש. ולדברינו מקורו בגמ', שלחד מ"ד הזמן מתחיל בתחילת שקיעה. וה"נ י"ל לר' יהודה שמתחיל מפלג המנחה.

ג. כתב הכסף משנה (פ"א מהל' ק"ש הי"ג) וז"ל: „יש שואלים, מ"ט בשכבך דרשינן כל זמן שבני אדם שוכבים על מטתם (כר"ג ודלא כר"א, עיי"ל) ... ולמה לא דרשו כן ובקומך כל זמן שבני אדם קמים דהיינו כל היום. וי"ל דאה"נ דהכי דרשינן לר', ומש"ה אמרינן הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות (י:), ואילו לא הי' זמן ק"ש כלל היו ברכותיו לבטלה" (והרשב"א הוכיח מזה שברכות ק"ש אינן ברכות המצוה, אלא חלק מתפילה, ולכן יכול לאומרן עד סוף זמן תפילה. אך הרמב"ם (שם) ס"ל דאומרן כל היום). והמשיך, שחז"ל תקנו שזמנה עד ג' שעות, והסמיכוהו אקרא דובקומך (והוכיח כן, שאם הי' דאורייתא, מה בכך שבני מלכים קמים עד ג' שעות, אטו רובא דעלמא הן, ועמשכ"ל בזה בשם הרמב"ן), אבל מדאורייתא זמן ק"ש כל היום. והוא חידוש גדול, וכבר דחוהו המג"א (סי' נ"ח סק"ו), ולקושיית היש שואלים תירץ בפשיטות שלשון קימה מורה על פעולת קימה ממטתו ולא על מצב קימה על רגליו, משא"כ בשכבך שמורה גם על מצב שכיבה במטה.

והנה ז"ל הרמב"ם (פ"א ה"א): פעמים בכל יום קוראין ק"ש. בערב ובבקר, שנאמר בשכבך ובקומך, בשעה שדרך בני אדם שוכבים וזה הוא לילה, ובשעה שבני אדם עומדין וזה הוא יום. ומלשונו משמע כמו שכתבנו לפי ר"ת, שק"ש תלוי בלילה ויום, ובשכבך הוא כינוי ללילה, ובקומך ליום, ולפ"ז לכאורה א"א לומר כהמג"א לחלק בין בשכבך לבקומך ע"פ הוראת הלשון, דהעיקר תלוי בלילה ויום. וא"כ אם תלוי בלילה ויום שוב קשה קושיית היש שואלים, וצ"ל כהכסף משנה (ובאמת הביא במנחת כהן ראי' לשיטת הכס"מ מלשון הרמב"ם הנ"ל). אז למה שכתבנו לעיל שלר"ת בשכבך היינו לילה, צ"ל שבקומך היינו יום; ומדאורייתא יוצא כל היום. ודוחק לומר שבשכבך היינו לילה ובקומך היינו זמן קימה, שלכאורה צ"ל ששני המונחים מקבילים, נמצא שלפי ר"ת צ"ל כהכס"מ, וצ"ע שהיא שיטה דחוי', וכבר הקשו עלי' מן התוספתא (ברכות פ"ג ה"א) כשם שנתנה תורה קבע לק"ש, כך נתנו חכמים קבע לתפילה, ומבואר ששיעור ג' שעות הוא דין דאורייתא, וא"כ דוחק לומר שר"ת יסבור כהכס"מ שמדאורייתא יוצא כל היום, וצ"ע.

ונראה, שהנה הרמב"ן הקשה, אם מיעוט בני אדם, דהיינו בני מלכים, קמים עד ג' שעות, ומטעם זה יוצא חובת ק"ש של שחרית, למה אינו יוצא ק"ש של ערבית עד ג' שעות היות ומיעוט בני אדם עדיין שוכבים. ותירץ, שאין בני מלכים ישנים עד ג' שעות אלא נעורים במטותיהם, ולכן לא הוי זמן שכיבה אף למיעוט. והרשב"א (ח:): תירץ וז"ל: „וי"ל דבני מלכים מיעוטא דמיעוטא נינהו. וא"ת הא קרינן של שחר עד ג' שעות משום בני מלכים אע"ג דהוי מיעוטא דמיעוטא, ומחמתייהו קרינן בקומך עד אותו זמן ומ"ש שכיבה. י"ל דכיון דמחמת יממא חייבה תורה לקרות בשחר, אע"ג דתלי לר' בזמן קימה דינא הוא דנשרי כל זמן קימה, ואפילו של בני מלכים – ועיי"ש במג"א שהקשה על הרמב"ן והעלה כהרשב"א, עיי"ש.

והנה שיטת הרשב"א יש בה חידוש גדול, דלעיל הצענו שתי אפשרויות בהגדרת בשכבך: זמן שכיבה ממש או לילה. ואילו הרשב"א כאן הרכיב את שניהם יחד, שבעיקר תלוי בזמן שכיבה, אבל החיוב בא מחמת הלילה, ובשחר תלוי בזמן קימה, אבל החיוב בא מחמת יממא,

ונפק"מ להלכה, שביום, כיון שהוא הזמן המחייב בק"ש של שחר, סגי במיעוטא דמיעוטא להחשיבו בקומך, אבל לא סגי במיעוטא דמיעוטא להחשיבו בשכבך, כיון שאין שם המחייב של ק"ש של ערבית, דהיינו לילה. ונראה שזוהי גם דעת הרמב"ם הנ"ל, שהזכיר שני הדברים, שעת שכיבה ולילה, וכנ"ל.

ועפ"ז י"ל, דהנה בשו"ת הרא"ש (כלל ד') הסביר שיטת ר"ת שיוצאים חובת ק"ש לפני צה"כ, כי יש מיעוט בני אדם שוכבים לפני צה"כ. וקשה דא"כ מהי ראית ר"ת משיטת ר' יהודה בפלג המנחה, והלא כאן תלוי בזמן שכיבה, וכקושית הרא"ש עצמו בפסקיו על ר"ת. ולפי הנ"ל מובן היטב, שאמנם מיעוט קטן של בני אדם שוכבים לפני צה"כ אבל לא סגי במיעוטא דמיעוטא זה להחשיבו בשכבך אלא בצרוף שם לילה, וכמש"כ הרשב"א לענין ק"ש של שחר עד ג' שעות. ולכן הוכיח ר"ת משיטת ר"י שמפה"מ ואילך יש שם לילה לכמה ענינים (עיי"ל), וממילא אף שרק מיעוט דמיעוט שוכבים מיקרי בשכבך.

וי"ל כן אף בדברי הירושלמי, שפשטו שספק קרא ק"ש ספק לא קרא חוזר וקורא מזה שהקורא בין השמשות חוזר וקורא, ומוכח שזמן ק"ש אינו תלוי בזמן שכיבה, אלא בלילה, ולכן ביה"ש, שהוא ספק לילה, הוא ספק זמן ק"ש. אך לפי יסוד הרשב"א י"ל, שלפי הירושלמי אין זמן שכיבה מתחיל מיד לאחר צה"כ אלא זמן קצר אח"כ, וכשיטת ר' אחא בגמ' (ב: עיי"ש ברשב"א). ומ"מ זמן ק"ש מתחיל מצה"כ לפי משנתנו כי מאז והלאה הוי לילה דאי, ולכן סגי במיעוט קטן שוכבים. ולהירושלמי צריכים לילה ממש, ולא סגי בסרך לילה שישנו כבר מפה"מ או שקיעת החמה. אז בביה"ש, שהוא ספק לילה ממש, הוי ספק זמן ק"ש, ויש לדמותו לספק קרא.

אך עדיין צע"ק, דדוחק לומר שאף מיעוט דמיעוט שוכבים כבר בפלג המנחה, שהוא שעה ורביע לפני הלילה, כמבואר בגמ' (כו:), שפה"מ הוא י"א שעות חסר רביע, ואמנם נחלקו הלבוש והתרומת הדשן אם משערים שעות היום מעלות השחר עד צה"כ, או מנץ החמה עד שקיעתה, ונפק"מ אם פה"מ הוא שעה ורבע לפני שקיעת החמה, או לפני צה"כ, וכמבואר במג"א (סי' רלג סק"ב). ואם ר"ת סובר כה"ד, שפה"מ הוא שעה ורבע לפני צה"כ, ניחא דצה"כ לר"ת הוא ד' מילין לאחר שקיעה, (עתוס' זבחים נו.) דהיינו שעה וחומש, וא"כ פה"מ הוא רק שתות מיל לפני השקיעה (עי' רשב"א ב:). ושפיר י"ל דמיעוטא בנ"א כבר שוכבים. אך אם סובר ר"ת כהלבוש צ"ע. ונראה שמחלוקת הלבוש ותה"ד בחישוב שעות היום תלוי' במח' הגר"א ור"ת בענין שקיעה וצה"כ. דהנה הלבוש הביא ראיה נצחת לשיטתו מהא דנחלקו ר"י ורבנן בסוף זמן מנחה, אם זמנה עד הערב או עד פה"מ. ואם נניח שערב ר"ל שקיעה, וכשיטת הגר"א, א"כ מוכח דפה"מ הוא שעה ורבע לפני השקיעה, דאם הוא שעה ורבע לפני צה"כ, א"כ הוא רק שתות מיל (שלש דקות) לפני השקיעה. ולא יתכן כלל שנחלקו בזמן קצר כזה. ומוכח דלהגר"א צ"ל כהלבוש, וכ"כ הגר"א עצמו לענין זמן ק"ש (או"ח תנט סק"ה). אך לשיטת ר"ת כתבו הרבה ראשונים (ביניהם הרמב"ן בתוה"א והרשב"א בברכות ב:) שפה"מ הוא שתות מיל קודם שקיעה, כלומר כשיטת תה"ד שמשערים שעות היום מע"ה עד צה"כ, וכ"כ הגר"א בעצמו שלר"ת – יש לשער מע"ה, ולכן לתוס' (ג. ד"ה למאן) משערים כן, וכמש"כ המג"א (סי' נח סק"א). ולהגר"א לדינא אינו כן, ולקושית התוס' (שם) תירץ שהמשמר האחרון נגמר בנ"ה, וזהו עיקר זמן ק"ש (אמרי נועם ג.). וא"כ ר"ת לשיטתו שפיר יכול לסבור שמיעוט שוכבים מפה"מ דידי', שהוא קרוב מאד לשקיעה. ואולי

מה"ט מיאן רש"י לפרש כר"ת, כי ברש"י (ב: ד"ה משהעני) מוכח שבצה"כ עדיין יש קצת אור בחוץ, שבגמ' איתא שעני וכהן חד שיעורא, כל' שעני סועד בצה"כ, ומ"מ פירש"י שסועד אז כי אין לו נר להדליק לסעודתו (וכ"כ באגרות משה או"ח ח"א סי' כד). וא"כ לרש"י לא יתכן כלל שזמן ק"ש יתחיל מפה"מ שלו, דפשוט שאין אף מיעוט שוכבים אז'.

המתבאר מכל הנ"ל, שיש שלשה פירושים יסודיים במלים בשכנך ובקומך: זמן שכיבה וזמן קימה כפשוטו (אלא שנחלקו תנאים אם שכיבה היינו הפעולה או המצב וכן נחלקו אם אזלינן בתר רוב בני אדם או אף מיעוטם), יום ולילה (הכס"מ בשיטת הרמב"ם והסבר אחד בר"ת ובירושלמי), והרכב של שניהם, שהמחייב הוא יום ולילה, אבל זמן קיום המצוה הוא בשעת שכיבה וקימה, אלא שמגדירים שכיבה וקימה ע"פ מיעוט קטן בזמן המחייב. (הרשב"א והסבר שני בר"ת ובירושלמי).

ד. שיטת רש"י (ב.). שאנו יוצאים מצות ק"ש בק"ש שעל המטה. והקשו בתוס', שהרי רק קורין פרשה אחת על המטה, ואיך יוצאים בזה. ותירץ הרשב"א לדעת רש"י, שרק פרשה אחת חיובה מדאורייתא, אבל השאר מדרבנן, וכיון שקראוהו בביהכ"נ לא חייבוהו לחזור ולקרות. ועדיין צע"ק, דאף דאין פרשה שני' אלא מדרבנן, מ"מ הסברא נותנת שכיון שנתקנה כחלק מק"ש שזמן מצותה יהי' כזמן ק"ש דאורייתא דהיינו מצה"כ ואילך. ונראה, שק"ש, חוץ מהיותו מצות עשה בפ"ע, נחשב, מדרבנן, כחלק ממצות תפילה. ומכיון שמדרבנן ק"ש נחשב לחלק מתפלה, תקנו רבנן, שק"ש דרבנן של לילה זמנו כזמן תפילת ערבית, ולכן יצא אף קודם צה"כ לפי רש"י. אבל פרשה ראשונה שהיא מצוה דאורייתא שאינה ענין לתפילה, שאין מנין תפילות מן התורה כלל, ע"כ צריך לקוראה לאחר צה"כ שהוא זמן שכיבה, ויוצא בק"ש על המטה, וכעין זה שמעתי בשם מו"ר הגרי"ד הלוי שליט"א.

וע"פ היסוד הזה המתבאר מדברי רש"י והרשב"א, שכיון שק"ש נחשב מדרבנן כחלק מן התפלה אף זמנה תלוי בזמן תפלה יש לפרש לשון הרשב"א לקמן (ט:): מכאן (סוף זמן ק"ש) ואילך עד חצות, שכר קריאה יהבינן לי' שכר קריאה בזמנה לא יהבינן לי' וכענין שאמרו לגבי תפלה לקמן (כו.) (וכוונתו לדברי הרי"ף שם, עיי"ש). ולכאורה צע"ג, שבתפילה מד' שעות עד חצות יוצא בדיעבד או משום תשלומין, או משום דבדיעבד זמנה עד חצות (עי' ב"י וט"ז סי' פ"ט בזה), אבל בק"ש, כיון שזמנה עד נ"ה לר"א או ג' שעות לר' יהושע, איזה שכר יש לו אם קוראה אח"כ. ואם יש לו שכר משום שמקבל עול מלכות שמים, למה אין לו שכר זה

(1) אגב, מוכח מדברי הרמב"ן והרשב"א הנ"ל ששיעור מיל הוא $22\frac{1}{2}$ דקה ולא 18 דקה (עי' חק יעקב סי' תנט). שאם מיל הי' 18, יוצא שמע"ה עד צה"כ הוא 864 דקות (720 בין נ"ה לשקיעה, 72 בין שקיעה לצ"ה, כשיעור ד' מילין, וכן 72 בין ע"ה לנ"ה). וא"כ כל שעה היא 72 דקות (864/12), ושעה ורבע היא 90 דקות, ולפ"ז פה"מ הוא מיל שלם (18 דקות) לפני שקיעה. והרי הרשב"א כתב שחז"ל מיל. א"ו שמיל הוא $22\frac{1}{2}$ דקות, וא"כ מע"ה עד צה"כ הוא 900 דקות (720+90+90), וכל שעה היא 75 דקות (900/12) אז שקיעה היא 90 דקה (ד' מילין) לפני צה"כ, ופה"מ היא $93\frac{3}{4}$ דקות לפני צה"כ, ולפ"ז פה"מ היא בדיוק שתות מיל ($3\frac{3}{4}$ דקות) לפני שקיעה. ולשיטת הגר"א ע"פ הירושלמי, מיל הוא 18 דקות. נמצא שלא רק מחלוקת הלבוש ותה"ד בהשערת שעות היום תלוי' בשיטות הגר"א ור"ת וכנ"ל, אלא גם המחלוקת בשיעור מיל תלוי' בשיטות אלו.

אך בחזו"א (סי' יג סק"ג) כתב שאין תלוי כלל, והוכיח מתה"ד שסובר שמשערים מע"ה עד צה"כ, וסובר שמיל הוא 18 דקות, וע"כ חולק על הרשב"א שכתב שיש שיעור שתות מיל בין בה"מ לשקיעה. ומאידך, רש"י אף שסובר כהגר"א וא"כ משער בין נ"ה לשקיעה, וכמשכ"ל, מ"מ סובר בפסחים (צד.) שלמסקנה שיעור מיל הוא $22\frac{1}{2}$ דקות.

אף לאחר חצות, וצ"ע. אך לפי מש"כ ניחא, שמדרבנן ק"ש נידון כחלק מתפילה, ולכן מדרבנן נאמר בזמן תפילה. אז בקורא עד חצות, אע"פ ששכר קראה בזמנה אין לו, שלא יצא י"ח ק"ש דאורייתא, מ"מ יש לו שכר אמירת ק"ש כחלק מתפילה, שזמנה עד חצות כזמן תפילה.

ועיין בשו"ע (או"ח סי' נ"ח ס"ז), שלשיטה אחת יש תשלומין לק"ש והקשה הגר"א בביאורו (סקי"ז) שרק בתפילה נאמר דין תשלומין, כי רחמי היא (כו. ובתוס' שם), אבל בק"ש לא יתכן תשלומין כלל. וע"פ מש"כ י"ל דשיטה זו ס"ל דכיון שמדרבנן ק"ש נידון כחלק מתפילה, יש לה דין תשלומין כתפילה.

והנה הרשב"א והמאירי (יא:) כתבו שברכות ק"ש אינן ברכות המצוה, אלא שלעצמן נתקנו, וחזרו ויסדום שיקרא ק"ש במסגרת ברכות אלו. וי"ל בטעם תקנתם זו, שע"י שק"ש נקרא בתוך הברכות, נכלל בסדר התפילה, ונידון כחלק ממנה. שהרי סדר תפילת הצבור מתחיל בקדיש ברכו וברכות ק"ש, כמבואר ברמב"ם (פ"ט מהל' תפלה ה"א), ומוכח דכל זה בכלל תפלה היא, וא"כ ע"י זה ק"ש עצמו נחשב לחלק מן התפלה. ונראה שזהו טעם רה"ג (מובא ברשב"א י:), שסוף זמן ברכות ק"ש הוא ד' שעות, כסוף זמן שחרית. ולכאורה צ"ע שכיון שברכות אלו לעצמן נתקנו וכנ"ל, אשר מה"ט אין זמן מוגבל לזמן ק"ש, למה אינו יכול לאמרו כל היום (וכשיטת הרמב"ם, עיי"ל). ולמש"כ י"ל, שכיון שרבנן הסמיכו ברכות אלו לק"ש כדי לכלול ק"ש עם התפילה, ממילא ברכות אלו נעשו לחלק מן התפלה, ולכן אינן נאמרות אלא בזמן תפילה. (ועיי"ש ברשב"א, די"א דזמן הברכות עד חצות ולכאורה כן צ"ל לדין דבדיעבד זמן תפלה עד חצות (ס' נ"ח ס"ו, עיי"ש בביאור הלכה). וצ"ל דקאי כאן לפי השיטה שלאחר ד' שעות הוי כתפלת תשלומין, (וקצ"ע מלשון „עבר" בסי' פ"ט), ואין תשלומין אלא לעיקר תפלה משום רחמי, ולא לברכות ק"ש).

עוד יש להוכיח כיסוד זה שק"ש נידון כחלק מתפילה, שהנה נחלקו המפרשים אם שומע כעונה בק"ש, דעת הגר"א (שנו"א פ"א מ"א) שאין שומע כעונה בק"ש, וכל אחד חייב לקרות בעצמו. ודעת הפר"ח (סי' ס"ב) והשאג"א (סי' ר') ששומע כעונה בק"ש. ושיטה שלישיית מצינו בר' יונה (כא:), שכתב שאע"פ שש"ץ מוציא עם שבשדות, כמבואר בגמ' ר"ה (לה.), זהו רק בתפלה, אבל בק"ש, „אין נפטרין אלא באמירה, ובעניית אמן אינו פוטר אלא בעשרה, ולפיכך אין פורסין על השמע אלא ב"י, שאל"כ אין ענית אמן כלום" (ובביאור החילוק בין תפלה לק"ש וברכותי' עם שבשדות י"ל ע"פ השלטי גבורים (ר"ה שם), שש"ץ מוציא עם שבשדות מפני שתפלה כקרבן, והש"ץ דומה לכהן המקריב. וכוונתו, שכמו שבקרבן א"צ שהמתכפר יהי' בעזרה כשנקרב הקרבן, כן בתפלה עם שבשדות יוצאים י"ח תפלה אף שאינם בביהכ"נ. ולכן ק"ש וברכותי' שאינם כנגד קרבן, אין הש"ץ מוציא עם שבשדות, ואכמ"ל).

והנה מלשון ר' יונה משמע, שהעומדים בביהכ"נ ושומעים לש"ץ כשיש מנין ועונים אמן, יוצאים י"ח ק"ש וברכותי' (וכן הבין המג"א סי' נט ס"ק ה'). ולכאורה קשה ממה נפשך, אם שומע כעונה בק"ש, למה צריכים י', ואם אין שומע כעונה, מאי מהני י'. וצ"ל שמדאורייתא שומע כעונה, וכשיטת הפר"ח והשאג"א. אבל מדרבנן, כיון שק"ש נחשב כחלק מסדר התפלה, וכנ"ל, נידון כתפלה לענין שומע כעונה, ובתפלה אין אחד מוציא את חברו אלא בעשרה (עי' מג"א תרפ"ט סק"י, ודלא כהג"א ספ"ג סר"ה), וכן הדין בברכות ק"ש

(עיי"ש במג"א ובמחה"ש שם). אלא שחלוק דין ברכות ק"ש מתפלה, שבתפלה לכתחילה כל אחד מתפלל בעצמו, שכיון שרחמי הוא, מן הראוי שכל אחד יבקש רחמים על עצמו, ועיין ירושלמי פ"ג ה"ג. (ואף ששם מיירי רק לענין יצא מוציא, עיי"הג"א ספ"ג דר"ה ובגר"א בשנו"א פ"ג מ"ג, דטעם הירושלמי – שיהא כל אחד מבקש על עצמו רחמים – שייך אף בשומע כעונה, ונ"מ ללכתחילה). ואילו ברכות ק"ש, שאין בהן רחמי, לכתחילה יש לצאת בענית אמן ע"י הש"ץ, ואדרבה עדיף לעשות כן כדי שיחשב בצבור, עיי"הג"א ס"ד נ"ט ס"ד ובערוך השלחן סעיף יז. עכ"פ בשניהם אין שומע כעונה אלא בעשרה, וחידוש ר' יונה שאף בק"ש עצמה הדין כן, מכיון שהוי כחלק מתפלה. וכן מוכח מהרמב"ם, שבהל' ק"ש לא הזכיר שומע כעונה כלל, ובהל' תפלה (פ"ט ה"א) כתב: ומתחיל ופורס על השמע בקול רם, והם עונים אמן אחר כל ברכה וברכה. והיודע לברך ולקרות עמו קורא עד שמברך גאל ישראל". ומוכח שמי שאינו יודע לברך (הברכות) ולקרות (ק"ש) יצא י"ח בענית אמן בלבד, אם יש שם צבור, וכר' יונה.

שיטה רביעית בענין שומע כעונה בק"ש כתב בצפנת פענח (הל' ק"ש פ"ב ה"א) ע"פ לשון הירושלמי (פ"ב ה"א) בענין ב' הפרשיות של ק"ש: הראשון ליחיד והשני לצבור. ופי' בצ"פ, שש"ץ מוציא אחרים בפרשה שני' של ק"ש ולא בראשונה (והצ"פ הסביר ע"פ הירושלמי בפ"ג שכל אחד צריך לשנן בפיו, וצ"ע, דשם בא רק לאפוקי יצא מוציא, עיי"ש ובהג"א הנ"ל). ולפי דרכנו י"ל, שהרי לרש"י רק פרשה א' זמנה לאחר צה"כ, כי חיובה דאורייתא ואינה ענין לתפלה. משא"כ פרשה ב' שחיובה דרבנן, וי"ל דנתקנה כחלק מתפלה וזמנה כזמן תפלה. ולכן בפרשה ב' שהיא חלק מתפלה הש"ץ מוציא את הצבור, משא"כ פרשה א' שהוא חיוב בפ"ע ומדאורייתא אין מושג של ק"ש בצבור כלל, ולכן כל אחד קורא לעצמו. ולר' יונה והרמב"ם צ"ל שמדאורייתא שומע כעונה אף ביחיד, ורבנן הצריכו עשרה כי החשיבו ק"ש כחלק מתפלה וכנ"ל.

והנה התוס' (יג.) הביאו מהירושלמי דברכות אינן מעכבות מצות ק"ש. והקשו: „וא"ת הא בפ"ק (יב.) מסקינן סדר ברכות אין מעכבות, הא ברכות מעכבות וי"ל דהתם איירי בצבור. דיקא נמי דקתני אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו וקראו וכו'". ותירוצם צע"ג, דמנין להם לחלק בין יחיד לצבור, וכבר כתב המאירי (יא:) שדברי נביאות הן. ועוד קשה, דאיך אפשר לומר שצבור גרע מיחיד, נימא שכל אחד מהצבור יצא י"ח בתורת יחיד, וצע"ג.

וי"ל, שכונת התוס' היא, שבצבור אין כל יחיד קורא ק"ש לעצמו, אלא יוצאים בק"ש של הש"ץ, וכמש"כ ר' יונה והרמב"ם. ולכן כתבו שבצבור ברכות מעכבות, שאין שומע כעונה בק"ש אלא כשהוא חלק מסדר התפלה, ורק ע"י הברכות נכללות ק"ש בסדר התפלה, וכנ"ל, ולכן ברכות מעכבות בצבור. אבל פשוט שאם כל אחד ואחד קורא ק"ש לעצמו שאף אם מתפללים יחד בצבור שיוצאים י"ח בלי הברכות, שלא גרע מאם קראו כל אחד בפ"ע. ואילה"ק מלשון הגמ' (יא:) ברכו וקראו, דמשמע דכל אחד קרא לעצמו ומ"מ הברכות מעכבות, דהרי מעיקר הדין הצבור צריך לשתוק ולצאת י"ח הברכות ע"י הש"ץ, עיי"ל דכ"ה בערוה"ש וכ"כ הטור שם בשם הרא"ש שרק ע"י זה מתקיימת ברכת ק"ש בצבור, שהוא חלק מתפלת הצבור, כמבואר ברמב"ם הנ"ל. וא"כ ע"כ צ"ל פ' לשון הגמ' ברכו דיצאו בברכת הש"ץ, וא"כ ה"נ י"ל בנוגע לק"ש, דקראו ר"ל שיצאו ע"י הש"ץ. כצ"ל לכאורה, דאחרת דברי התוס' אינם מובנים כלל.

[והנה בעיקר קושית התוס' (יג.) תמהו הב"ח (סי' ס') והגר"א (שנו"א פ"ב מ"א), דבפשוטו י"ל דברכות מעכבות זא"ז, אבל לא מעכבות מצות ק"ש גופא. ולתוס' צ"ל, דפשוט דמן התורה יוצא ק"ש בלי הברכות, וכל הדין הוא לענין דרבנן. ולתוס' נראה מסברא, שאם הברכות מעכבות זו את זו, נמצא שתקנו חז"ל שכל חלקי סדר ברכות ק"ש מעכבות זא"ז, וק"ש גופא הוא חלק מהסדר הזה, וא"כ בקרא ק"ש בלי ברכותי לא יצא ידי חיוב ק"ש כחלק מהתפלה דו"ק.

והנה בגמ' (יב.) הסיקו דלא מטא זמן יוצר אור בעה"ש, וברכות מעכבות, ור"ל בצבור, וכמש"כ התוס' ורק הסדר אינו מעכב, ע"ש. והרשב"א (שם) כתב שדחיי' בעלמא הוא, וקיי"ל דזמן יוצר אור מתחיל בע"ה, וברכות אינן מעכבות זא"ז כלל. ובשו"ע (סי' ס' ס"ג) כתב שסדר הברכות אינו מעכב, ומשמע שברכות מעכבות זא"ז. ועיי"ש בביה"ל ד"ה שאם, דא"א לומר כן, דאף לרה"ג ותוס' אינן מעכבות זא"ז אלא בצבור, וכנ"ל. ועכצ"ל דכונת המחבר דבהפך הסדר יצא לגמרי משא"כ בהשמיט ברכה אחת, וכמש"כ במ"ב (סק"ו). וכן נראה מדפסק (סי' נח ס"ג) כהרשב"א, דיוצא יוצר אור בע"ה, ומוכח דדחיי' בעלמא היא, וברכות אין מעכבות זא"ז כלל. וכן משמע בבה"ל (סי' ס' ס"ב ד"ה ונ"ל), עיי"ש.

אך המג"א (סי' נח סק"ה) פסק שאין לומר יוצר אור עד משיכיר, ומוכח שאין הגמ' דחיי' בעלמא, וא"כ לדינא י"ל דברכות מעכבות זא"ז, אף ביחיד, ורק אינן מעכבות את השמע, וכמש"כ הב"ח והגר"א, וכן נראה ברמב"ם (הל' ק"ש פ"א ה"ח, והל' תמידין ומוספין פ"ו ה"ד) שהסדר אינו מעכב, ובמקדש קראו אהבה רבה, ומסתמא קראו יוצר אור אח"כ בהגיע זמנו. ונ"מ לדינא כשא"א לגמור כל ג' הברכות לפני סוף זמנן, דלהרמב"ם לא יאמר אף אחת מהן, וכמש"כ הפמ"ג (סי' ס' מ"ז סק"א).

ה. התוספות (ב.) הקשו על שיטת רש"י שק"ש על המטה עיקר, שהרי קיי"ל כר' יוחנן (ד:), דגם בלילה יש דין של סמיכת גאולה לתפלה, ולפי רש"י מבטלים מצוה זו. ומכח קושיא זו כתב האור זרוע (סי' א') שלרש"י קיי"ל כר' יהושע בן לוי (שם), שאין מצות סגל"ת בלילה כלל. אולם קושית התוס' אינה מובנת כלל לכאורה, שהרי יש קיום מצות סגל"ת אף לרש"י, שכשמתפללים בביהכ"נ לפני צה"כ אומרים ק"ש וברכותי, ותיכף אח"כ מתפללים שמנה עשרה, וכ"כ הראב"ד (תמים דעים סי' ר"מ), שמקיימים מצות סגל"ת לפני צה"כ.

וצ"ל בכונת התוס', שסוברים שא"א לקיים מצות סגל"ת אלא בזמן ק"ש, כי זמן מצות סגל"ת, כמו זמן מצות זכירת יצ"מ, תלוי בזמן ק"ש ולא בזמן תפילה. והנה הגר"א (סי' מו סקי"ט) כתב שאינו נכון לקרוא ק"ש בזמנה קודם ג' שעות ולקרונה עוד פעם על סדר הברכות עם הצבור לאחר ג' שעות, כי ע"י זה מבטל מצות סגל"ת, ובביאור הלכה תמה עליו, ונדחק לפרש דבריו שאם יקרא ק"ש עם ברכותי בזמנה, ויתפלל אח"כ עם הצבור, שמבטל סגל"ת. ופירש כן מפני שסובר שיש לקיים סגל"ת אף לאחר סוף זמן ק"ש, וכרש"י. ובפשוטו, הגר"א סובר כתוס' שאין קיום סגל"ת אלא בזמן ק"ש ולכן כתב שאם קורא ק"ש בזמנה, וקוראה עם הצבור בברכותי אחר ג' שעות, שלא קיים סגל"ת. וכ"פ דברי הגר"א בשו"ת בנין של שמחה (או"ח סי' א').

ועיי"ש שהביא ראי' לשיטת תוס' והגר"א מגמרא מפורשת (דף ל.) – „השכים וכו' מתפלל, וכשיגיע זמן ק"ש קורא, רשב"א בין כך ובין כך קורא ק"ש ומתפלל כדי שיסמוך

גל"ת. במאי קמיפליגי, מר סבר תפלה מעומד עדיף, ומר סבר סגל"ת עדיף. [אמנם י"ל, שהתוס' (שם) פירשו שרש"י סובר שמדובר כשהשכים לפני עה"ש (עיי"ש בפנ"י). וכ"כ הראב"ד ריש ברכות, ולפ"ז מוכח שמותר להתפלל לפני עה"ש, והוא חידוש גדול. וי"ל שדין זה נאמר רק בתפלה, ולא בברכות ק"ש, ולכן א"א לקיים סגל"ת לפני עה"ש, כי א"א לברך גאל ישראל אז. וא"כ אין ראי' שסגל"ת תלוי בזמן ק"ש. ואולי זהו גופא מה שהכריח רש"י והראב"ד לחדש שיכול להתפלל קודם עה"ש.

ובלא"ה יש לדחות ולומר שק"ש בזמנה לכתחילה על סדר הברכות עדיף מסגל"ת וכ"כ הרשב"א (ח:). וה"ט שק"ש בזמנה לכתחילה הוא הידור מצוה מן התורה, וסגל"ת הוא רק מדרבנן. ולכן אין לקרות ק"ש לפני משיכיר, דאז כבר יצא ק"ש בדיעבד, ושוב א"א לקיימה לכתחילה. (ומש"כ בלבו"ש למג"א סי' פט סקי"ז – צ"ע, עיי"ש). וי"ל שמה"ט כתב ר' יונה (ב.) דלא יכוון לצאת בק"ש מבעוד יום, שחשש שאולי יוצא אז בדיעבד, ומוטב לצאת אחר עה"כ להתחילה.]

הרי מבואר, שאם סגל"ת לפני שהגיע זמן ק"ש של שחרית (כל' משיכיר, דהוא זמנה לכתחילה, ואין לומר דר"ל עלות השחר, דקודם לכן א"א להתפלל, עיי"ש בתוד"ה אבוה), לא יצא מצות סגל"ת, שאל"כ יכול לקרוא ק"ש בברכותי' מיד כשהשכים, שכיון שהגיע זמן תפלה דהיינו עה"ש, הגיע גם זמן ברכות ק"ש (וחומרת המג"א סי' נ"ח ס"ק ה' נאמרה רק לענין יוצר אור, עיי"ש), וע"י זה יקיים גם סגל"ת וגם תפלה מעומד. א"ו שא"א לקיים סגל"ת לפני שהגיע זמן ק"ש, וצ"ע לרש"י. והציע הבנין של שמחה לחלק בין יום ולילה, שרק בלילה יוצא לרש"י שלא בזמן ק"ש, ולא ביום. אך דחה, דאין טעם לחלק כן.

ונראה, שבאמת יש טעם גדול לחלק בין יום ולילה לענין זמן מצות סגל"ת, שהנה ריב"ל סובר שא"צ סגל"ת בלילה כלל והסביר (ד:) כיון דלא הויא אלא מצפרא, לא הויא גאולה מעלייתא (בלילה) וקשה, א"כ לא הי' לנו לומר גאולה בלילה כלל. ורש"י שם עמד בזה, ופירש – „הילכך גאולה דאורתא לא חשיבא לאהדורי עלה סמיכת תפלה“. כלומר שאף לריב"ל יש חיוב לומר גאולה בלילה, אבל אינו כל כך חשוב להצריך סגל"ת וצ"ב. וכן ע"ש בגמ', שר' יוחנן שמצריך סגל"ת שמצריך בלילה, סובר – „גאולה מאורתא נמי הוי, אלא גאולה מעלייתא לא הוי אלא עד צפרא“. וקשה, כיון ששניהם מודים שיש גאולה בלילה ושאינה גאולה מעלייתא, מהו גדר מחלוקתם אם צריכים סגל"ת בלילה. וצ"ב.

ועיי"ש ברש"י שציטט שני טעמי הירושלמי לדין סגל"ת: (א) דכתיב ה' צורי וגואלי וסמוך לי' יענך ה' ביום צרה. (ב) מי שאינו סגל"ת דומה לאוהבו של מלך שבא ודפק על פתחו של מלך, יצא המלך ומצאו שהפליג אף הוא הפליג. והנה נסתפקו האחרונים אם סגל"ת היא אחד מפרטי דיני גאולה, או שהוא תנאי בדיני תפלה. ונראה ששניהם אמת, ומקור הדבר בב' הילפותות הנ"ל, שאם למדים מהמשל, ברור שדין הוא בתפלה, שאם לא יסמוך גל"ת, המלך, כל' הקב"ה, שהתקרב אליו לשמוע דברי השבח שבברכת גאולה, יתרחק ממנו כיון שאינו מתפלל מיד, ותפלתו לא תקובל כל כך. אבל אם למדים מסמיכות הפסוקים, י"ל שהוא קיום בגאולה, וגדרו, שאם משבח את ה' ואינו תובע צרכו ממנו מיד אח"כ, זה פוגם בשבח, שאם באמת מאמין בכח של הקב"ה, הי' מתפלל אליו מיד. וכ"כ ר' יונה (שם). ולפ"ז סגל"ת הוא קיום נוסף בגאולה.

ועפ"ז י"ל שריב"ל סובר שסגל"ת הוא רק קיום בגאולה, ולא כמשל הירושלמי. ורק בגאולה חשובה ומעליתא יש צורך להסמיכו לתפלה כדי להוכיח שבאמת מאמין בגאולה. ולכן בגאולת לילה שאינה חשובה כ"כ, א"צ סגל"ת. ור' יוחנן סובר שסגל"ת הוא קיום גם בתפלה, ולכן אע"פ שמודה לריב"ל שאין גאולת לילה חשובה וא"כ אין דין סגל"ת מצד גאולה, מ"מ צריכים סגל"ת מצד תפלה, וכמשל הירושלמי, שהמלך מתקרב בשמעו דברי שבח (אף אם אינה גאולה מעליתא), ואם אינו סומך גל"ת, המלך עלול להתרחק, ותפלתו לא תקובל בשלימות. ולפ"ז, אע"פ שקיי"ל כר' יוחנן שיש סגל"ת בלילה, מ"מ אינו שוה לשל יום, שביום יש חיוב סגל"ת מצד גאולה וגם מצד תפלה, ובלילה – רק מצד תפלה.

ובזה יש לבאר הדין שנוזכר בשו"ע (סי' רלו ס"ג), שהנכנס לביהכ"נ ומצא צבור עומד להתפלל, יתפלל עמהם ואח"כ יקרא ק"ש עם ברכותי'. וטעם הדין, שתפלה בצבור עדיף מסגל"ת דערבית. ובשחרית בכה"ג, סגל"ת עדיף, וצ"ב מ"ש ששחרית מערבית (ועיי"ש בב"ח, שאינו משום תפלות ערבית רשות). ולפי מש"כ ניחא, שתפלה בצבור מקובלת יותר מתפלת היחיד שנאמרה לאחר דברי שבח. ולכן בערבית, שסגל"ת הוא דין רק בתפלה, ניתן לדחות מפני תפלה בצבור, שהוא תנאי יותר חשוב בתפלה. אבל בשחרית, שיש דין סגל"ת גם מצד הגאולה, אין לנו לדחות אחד מדיני גאולה – ע"י שינוי סדרי התפלה וביטול סגל"ת – כדי לחזק את התפלה. וכן יש לבאר הדין המובא שם (ס"ב), שיש לש"ץ להכריז ר"ח אחר קדיש, ולא הוי הפסק כיון שהוא צורך תפלה. וגם דין זה נוהג רק בערבית (עיי"ש בפמ"ג). וצ"ע, דאם אינו הפסק, נחיר לש"ץ להכריז אף בשחרית. וע"פ הנ"ל י"ל, שלכתחלה אין להפסיק אף לצורך (שם בפמ"ג). אז בערבית, שסגל"ת נצרך רק מצד התפלה, הצורך להכריז ר"ח הוא צורך תפלה יותר חשוב מקיום סגל"ת באופן של לכתחילה (כל' בלי הפסק לצורך). אבל בשחרית, שסגל"ת נצרך גם מצד גאולה, א"א לדחות קיומה לכתחילה משום הכרות הש"ץ שהיא צורך תפלה.

ו. והנה נחלקו הפוסקים בענין מה דקיי"ל (כא.) דק"ש דאורייתא (ודלא כחוס' שפסקו ק"ש דרבנן, עיי"ל), כמה ממנה מן התורה. הפרי חדש (סי' סז ס"א) פסק דשתי פרשיות הראשונות מדאורייתא, ופרשה שלישית מצוה בפ"ע, כל' זכירת יציאת מצרים. הרשב"א (ב.) כתב דלרש"י י"ל דרק פרשה ראשונה דאורייתא, וכנ"ל. והרמב"ן (במלחמות פ"ג דר"ה) סובר שרק פסוק ראשון דאורייתא, והוכיח מהגמ' (יג:) שרק פסוק ראשון צריך כונה. והרשב"א (שם) דחה, דבגמ' מדובר בכונת קבלת עול מלכות שמים, ודין זה נוהג רק בחלק מק"ש שעוסק בענין זה. וכן נראה מהשיטה (בגמ' שם) דעד על לבבך צריך כונה, ואכמ"ל.

אך שיטת הרמב"ם (פ"א מהל' ק"ש ה"ב) שג' פרשיות מדאורייתא. וצ"ב, שפרשה שלישית היא מצוה בפ"ע של זכירת יציאת מצרים, ולכאורה אינה חלק מק"ש מן התורה. ותירץ מו"ר הגרי"ד שליט"א בשם הגר"ח, שבאמת זיצ"מ היא חלק ממצות ק"ש ואינה מצות בפ"ע, ולכן לא מנאה הרמב"ם במנין תרי"ג (וניחא קושית המנחת חינוך סי' כא). וטעם הדבר, שעיקר מצות ק"ש היא קבלת עול מלכות שמים, דכשהקב"ה הכריז את מלכותו עלינו, אמר אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. הרי שזה שהוציאנו ממצרים הוא אחד מיסודות מלכותו, ולכן המצוה לקבל עול מלכותו כוללת גם זיצ"מ, עכ"ד הגר"ח. והוסיף מו"ר שליט"א, דהנה בשאג"א (סי' ט) כתב שזיצ"מ הוא מצוה בפ"ע, וזמנה תלוי בלילה ויום כשאר מצוות התורה. והקשה מהגמ' (ט.), שזמן ברכת אמת ואמונה, שיסודה הוא זיצ"מ,

וכמבואר בירושלמי (פ"א ה"ו) צריך להזכיר קריעת ים סוף ומכת בכורות, נמשך עד נ"ה, וכזמן ק"ש של ערבית. ותירץ, שכיון שאינו דובר שקרים לפני המקום, יכול לאומרה אף שעבר זמן זיצ"מ, ודוחק. ולהנ"ל ניחא, שזיצ"מ היא חלק מק"ש, ולכן זמנה תלוי בזמן ק"ש, ולא בלילה ויום, עכ"ד. (וכעת נדפס בספרו הנ"ל עמ' א"י, עיי"ש)

וכן נראה מהגמ' (יג:), שרבי אמר פסוק ראשון של ק"ש בזמנו, וחזר וגמרה לאחר זמנו, אך הקפיד להזכיר יצ"מ באמצע שעורו לתלמידיו, כדי להזכיר יצ"מ בזמנה, ופרש"י, בזמן ק"ש דאל"כ א"צ, שהרי חוזר וגמרה אח"כ. ומוכח שזמן מצות זיצ"מ נמשך רק עד סוף זמן ק"ש, ולא עד סוף היום. אך קשה, שמלשון הגמ' נראה דדי בספור בעלמא, וכ"כ המג"א (סי' קו סק"ה), שיוצא בהלכה שיש בה זיצ"מ, ואיך אפשר להחשיב ספור והלכה כחלק מק"ש. ונראה, שהמלמד לאחרים פטור מק"ש, וכמש"כ הרא"ש (סי' ג), וקורא פסוק ראשון לקבל עול מלכות שמים, וזיצ"מ היא חלק ממצוה זו, וכמש"כ הגר"ח, אך לזה די בספור או הלכה.

ועי' בר' יונה (ב.) דכיון דזיצ"מ בלילה נלמד בריבוי א"צ לילה ממש, ויוצא לפני צה"כ. וזה צ"ע בין להשאג"א ובין להגר"ח. ואולי ר"ל שהוא מדרבנן, וספקו לקולא, ויוצא בבין השמשות. ומש"כ שם כיון שלילה הוא לענין ערבית, אינו טעם הדין, אלא שזהו סימן שספק לילה הוא, ולכן עבר זמן מנחה והתחיל זמן ערבית, ומה"ט גופא יוצא זיצ"מ. ועיין ברשב"א (יב:) שפירש שנחלקו בן זומא וחכמים אם זיצ"מ בלילה דרבנן או דאורייתא, וא"כ לר' יונה י"ל דקיי"ל כחכמים. אך ממש"כ שנלמד מריבוי דכל ימי חיך לא נראה כן. ואולי ר"ל דאסמכתא היא, וא"כ אף לבן זומא הוי רק מדרבנן. ולפ"ז י"ל דלכחכמים לא אמרו פ' ציצית כלל, וכ"כ הרשב"א (שם) ע"פ הירושלמי.

אך לפירוש הגר"ח, שזיצ"מ היא חלק מקבלת עול מלכות שמים וק"ש, מסתבר שחייב מדאורייתא בלילה לכו"ע, דדוחק לומר שבזה נחלקו בן זומא וחכמים. ואמנם הרי"ף השמיט המשנה, ומה נראה שאין מחלוקת, וכן משמע בפיהמ"ש להרמב"ם שלא אמר הלכה כמי, כדרכו כשיש מחלוקת. ולפ"ז חכמים הודו לבן זומא כשדרש כל ימי חיך וכסתימת תחלת המשנה, מזכירין יצ"מ בלילות. ועמש"כ מו"ר שליט"א (שם עמ' לו)

ולפ"ז יש לישב שיטת רש"י בענין זמן מצות סגל"ת, שהנה פשוט שהטעם להצריך קיום סגל"ת בזמן ק"ש הוא, שמצות זכירת יצ"מ תלוי' בזמן ק"ש (כהגר"ח ודלא כהשאג"א עמשכ"ל), וברכת גאולה, וכן סגל"ת בתורת קיום נוסף בברכת הגאולה, היא חלק ממצות זכירת יצ"מ, ותלוי בזמן קיומה. וא"כ י"ל שרק ביום, שסגל"ת נצרך מצד הגאולה, אמרינן שא"א לקיימה אלא בזמן ק"ש, וכמו שמוכח בגמ' דף ל. אבל בלילה, שאינו נצרך אלא מצד התפלה, שפיר יכול לקיים סגל"ת אף לפני שהגיע זמן ק"ש של ערבית, וכשיטת רש"י.

אך לפ"ז קשה, למה כתב רש"י דברי הירושלמי, שקורין ק"ש בביהכ"נ כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, הלא ע"כ קורין ק"ש כדי לקיים סגל"ת. וי"ל שסובר כמאירי (מגן אבות סי' יא), שכונת הירושלמי למצות סגל"ת, וזה דוחק. ונראה, שסובר שאפשר לקיים סגל"ת, עכ"פ בערב שהוא קיום בתפלה, וכנ"ל, מבלי לקרות ק"ש, וסובר כהרשב"א שיכול לומר ברכות ק"ש בלי ק"ש, וא"כ אומר ק"ש בעצמה רק כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. וכן משמע בבהגר"א (סי' ס סק"ו).

ובחי' הנצי"ב דחה תירוץ זה, ופירש שרש"י לשיטתו (ל. ד"ה טריחא), ד, כיון דמצלו

קודם ק"ש לא קפדי" על סגל"ת ופירש דזהו רק לפני זמן ק"ש, דאל"כ יש להקפיד ולקיים סגל"ת. וכאן שלא הגיע זמן ק"ש א"צ לקיים סגל"ת. ונראה לפרש, דאם אומר ק"ש וברכותי ה' יפליג, ולכן אסור לעשות כן לעולם. אבל כשמתפלל לפני ק"ש, אף שה' אינו מתקרב ע"י ק"ש וגאולה, מ"מ גם אינו מפליג, ולכן מותר לעשות כן לצורך תפלה מעומד (ל). או תפלה בצבור (כאן), כשלא הגיע זמן ק"ש וא"א לקיים סגל"ת.

והנה לענין תפלה בצבור עדיפה מסגל"ת בלילה ולא ביום, הרשב"א (בתשובה. מובא בב"ח שם) פירש גם משום דקיי"ל תפלת ערבית רשות, ולכאורה קשה, דכמו דסגל"ת אינו חשוב כ"כ בערבית כיון דתפילת ערבית רשות, כן אין תפילה בצבור כ"כ חשובה בערבית, ומאי שנא משחרית. וי"ל, דלעולם תפלת הצבור נשמעת יותר, אבל אסור לבטל תקנת חז"ל כדי שתפלתו תתקבל, וע"כ סגל"ת עדיף בשחרית. אבל בערב, א"א לומר שתקנו חיוב סגל"ת, שהרי א"צ להתפלל כלל, וסגל"ת פועלת רק שתפלתו תתקבל יותר ע"י קירבת המלך, וקיי"ל שתפלה בצבור נשמעת עוד יותר. ולפ"ז י"ל שלר' יוחנן סגל"ת הוא רק דין בתפלה, ודלא כמשכ"ל.

וגדולה מזו כתבו בתוס' (ד: ד"ה דאמר) בשם ר' עמרם גאון, דלהלכה דתפלת ערבית רשות, אין דין סגל"ת בערב כלל, ושמטעם זה אומרים קדיש, להודיע שאין דין סגל"ת, וא"כ אף לתוס', שיש סגל"ת אע"פ שתפלת ערבית רשות, י"ל כנ"ל דנדחת מפני תפלה בצבור. ועי' בתוס' (כז: ד"ה והלכתא), וז"ל: ונראה דלכך תקנו פסוקים וקדיש בין גאולה לתפלה, דרשות הוא. ולכאורה זהו כר' עמרם, וקשה דלעיל (ד:) דחו דבריו, ותירץ בחי' הנצי"ב, שלתוס' כיון שהפסוקים והקדיש באו להודיע שתפלת ערבית רשות, נקבעו כתפלה אריכתא, דהוי לצורך התפלה, וא"כ יכול וחייב לקיים סגל"ת. וע"ש שאף שא"צ להתפלל כלל, מ"מ אם רוצה להתפלל צריך סגל"ת. ומכל זה נראה דסגל"ת, עכ"פ בלילה, הוא דין בתפלה.

ובתוס' (ד:) פירשו שהפסוקים ויראו עינינו אינם הפסק, שהם „כגאולה אריכתא, דתקנו לומר זה שבתוך כך יתפלל חברו גם הוא ולא ילך מביהכ"נ עד שיגמור כל אחד תפלתו". ונראה, שאינו כגאולה ממש, אלא דהוי תקנה, ולכן אינו הפסק, דומיא דגאולה אריכתא, וי"ל דהוי צורך התפלה, דבגמ' (ה:) מבואר שאם ילך לפני שחברו טורפין תפלתו בפניו, ודומה להכרות ר"ח, עיי"ל. ועיי"ש בתוס', טעם שני – „וגם יש באותם פסוקים י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמנה עשרה". ולפ"ז נראה דהוי כתפלה אריכתא. והרא"ש הוסיף, דבזמנם היו יראים להתפלל, ותקנו י"ח אזכרות במקום שמנה עשרה, ובהגהות מרדכי כתב עפ"ז, שמקיימים סגל"ת ע"י י"ח אזכרות, וא"צ לסמוך לשמונה עשרה, ולכן אומרים קדיש, ולתוס' נראה שהקדיש ג"כ כתפלה אריכתא. ובערוך השלחן (סי' רלו ס"ח) כתב שהקדיש כגאולה אריכתא, וכן נראה להנוהגים שלא לומר הפסוקים.

והא דלא תקנו לומר ברוך ה' לעולם וכו' בשבת, לטעם ב' בתוס' (ד:) ניחא שאין י"ח ברכות בשמונה עשרה. לטעם א' בתוס' י"ל, שכיון שבגמ' תקנו מעין שבע בשביל המאחרים (שבת כד:), א"צ עוד תקנה. ולתוס' (כז:), י"ל, שסוברים שאין סגל"ת בשבת כלל (עי' רמ"א סי' קיא ס"א), וא"כ אין ראי' מהפסוקים שתפלת ערבית רשות. או, שאומרים ושמרו, וזהו הפסק, ודי בזה.

ז. התוס' (ב.) הקשו על פרש"י שעיקר ק"ש מקיים בק"ש על מטתו, דצריך לברך

בק"ש ב' לפני' וב' לאחרי' בערבית. ולפירש"י אינו מברך לפני ואחרי ק"ש דאורייתא, דהיינו ק"ש על המטה (ועי' או"ז הל' ק"ש סי' א' בשם ר"י מקורביל) ומלשון תוס' מוכח שהקשו רק שמבטל דין ק"ש על סדר הברכות, אבל לא הקשו איך יכול לברך על השמע קודם צה"כ, הלא כיון דאינו יוצא ק"ש אז הוי ברכה לבטלה. אולם הרא"ש הוסיף – „ובביהכ"נ אנו קורין אותה בברכותי בלא זמנה". ומשמע שהוקשה לו כנ"ל, דהלא ברכה לבטלה הא. וכ"כ להדיא השואל בשו"ת הרשב"א (סי' מז) – „דהא אכתי לא מטא זמנה, ועברין משום בל תשא".

ועיי"ש ברשב"א שתירץ שברכות ק"ש אינן ברכות המצוה, שא"כ הנוסח הי' אקב"ו לקרוא את השמע. אלא ברכות אלו לעצמן נתקנו, וחלק מן התפלה הן, וזמן תלוי בזמן תפלה וחזרו ותקנו לאומרן לפני ק"ש ולאחרי', וכיון שכן, יכול לאומרן אף אם אינו מקיים מצות ק"ש אז.

וראי' מוכרחת בגמ' (דף י:), שהקורא ק"ש לאחר ג' שעות אע"פ שלא יצא מצות ק"ש, לא הפסיד הברכות, וה"ה שיכול לברך ברכות ק"ש לפני זמנה בערב, אע"פ שאינו יוצא ק"ש אז, ומוכח כשיטת רש"י. ושיטת התוס' היא, שאם אינו קורא ק"ש בזמנה על סדר הברכות מבטל מצוה דרבנן, כי חז"ל תקנו שק"ש תיאמר ע"ס הברכות דוקא, ושיצא חיוב ק"ש דאורייתא ע"ס הברכות (עיי' ב"י סי' מ"ו בשם הרא"ה). ובגמ' הנ"ל מדובר בדיעבד, שכבר עבר זמן ק"ש, ובטל מצות ק"ש דאורייתא, וקמ"ל הגמ' דאעפ"כ יכול לומר ברכות ק"ש ואינן ברכות לבטלה, והטעם כמש"כ הרשב"א, דאינן ברכות המצוה אלא ברכות שנתקנו בפ"ע. אבל לכתחילה בודאי אין לבטל מצות ק"ש דאורייתא ע"ס הברכות. ורש"י סובר, או שמעולם לא תקנו שיקרא ק"ש דאורייתא ע"ס הברכות, ולכן לכתחילה יכול לקרוא ק"ש שלא בזמנה ע"ס הברכות ולקרוא ק"ש בזמנה אח"כ (או, בשחר, לפני כן). או שמשום טורח הצבור וקיום מצות תפלה בצבור נהגו שלא לקיים את המצוה לכתחילה של ק"ש בזמנה ע"ס הברכות. ולצד הראשון נמצא, שנחלקו רש"י ותוס' בזמן ברכות ק"ש לכתחילה, שלתוס' זמן תלוי בזמן ק"ש, ולרש"י זמן תלוי בזמן תפלה.

אך שיטת השואל בשו"ת הרשב"א (וכן משמע קצת ברא"ש, עיי"ל), צ"ע, דאיך יתכן שהוי ברכה לבטלה כשאינו זמן ק"ש, הלא גמ' מפורשת היא שיכול לברך לאחר ג' שעות, וכמו שהשיב הרשב"א, וצע"ג. אכן מצד הסברא שפיר י"ל כן אם נניח שברכות ק"ש ברכות המצוה הן, ואדרבה, לכאורה הדבר מוכרח שא"א לומר ברכת המצוה בלי קיום המצוה. ובאמת מצינו באור-זרוע (ק"ש סי' כה) שסובר שברכות המצוה הן, שהרי מוכיח שם שיכול לברך על המצוות אף לאחר עשייתן (ודלא כהרמב"ם) מהא דיכול לברך יוצר אור לאחר ק"ש (יב.). ואם אינן ברכות המצוות, פשוט שא"א ללמוד שאר ברכות המצוות מברכות ק"ש. ובעצם זוהי גופא אחת מראיות הרשב"א שם שאינן ברכות המצוה, מדיכול לברך לאחר ק"ש. ולהאו"ז קשה כנ"ל, מכיון שברכות המצוה הן, איך יכול לאומרן כשאינו יוצא ק"ש, לאחר ג' שעות, כמבואר בגמ'.

ונראה לתרץ ע"פ מש"כ לעיל, שיש מצוה מדרבנן לומר ק"ש כחלק מן התפלה. ואחת מן הראיות ליסוד הזה, משיטת הרשב"א (ט:), שהקורא ק"ש עד חצות היום יש לו שכר קריאה ולא שכר קריאה בזמנה. ופירשנו, שאמנם בטל המצוה דאורייתא של ק"ש, אבל מקיים המצוה מדרבנן של ק"ש כחלק מן התפלה, דזמן המצוה זו כזמן תפלה. ולפ"ז י"ל

שבאמת ברכות ק"ש ברכות המצוה הן, אבל א"צ דוקא ק"ש דאורייתא, שהברכות נאמרות גם על המצוה דרבנן של ק"ש בתורת תפלה. וניחא שיטת האו"ז, שאם בשאר מצוות א"א לברך לאחר קיום המצוה, אף בק"ש הדין כן, ומדיכול לברך אחר ק"ש, מוכח שבכל המצוות יכול לברך לאחר עשייתן. עכ"פ מבואר, ששיטת האו"ז היא שברכות ק"ש הן אך ורק ברכות המצוה (דאם היו ג"כ ברכות שבח והוצאה שנתקנו בפ"ע, י"ל דמה"ט נאמרות שפיר לאחר ק"ש, וא"כ אין ראי' לשאר ברכות המצוות). ושיטת הרשב"א היא שאינן ברכות המצוה כלל אלא ברכות של הודאה ותפלה שנתקנו בפ"ע, רק שתקנו חז"ל לאמרן לפני ק"ש.

ולכאורה יש שיטה שלישית במאירי (מגן אבות סי' יא), שברכות ק"ש הן גם ברכות המצוה וגם ברכות שבח והודאה. שהרי כתב שמי שמתפלל עם הצבור לפני צה"כ וקורא ק"ש בברכותי, חוזר וקורא ק"ש עוד פעם לאחר צה"כ עם ברכותי, וקשה איך יכול לברך ברכות ק"ש שתי פעמים בלילה אחד. וע"כ צ"ל שיש שני קיומים בברכות ק"ש: ברכות שבח והודאה, ומה"ט אומר אותן כשמתפלל, אף שלא הגיע זמן ק"ש. וברכות המצוה, ומה"ט אומר אותן כשקורא ק"ש לאחר צה"כ.

שיטה רביעית מצינו לר' יונה (ב). שהנה ר' עמרם גאון סובר שכשקורא ק"ש מבעוד יום בברכותי, בשעה שקוראה לאחר צה"כ מברך אקב"ו לקרוא ק"ש. ור' יונה חולק עליו, שלא מצינו ברכה זו בשום מקום. ומסיק ר' יונה, שמברך אהבת עולם לפני שאומר ק"ש לאחר צה"כ. והסבר דבריו, שסובר שברכת יוצר אור ומעריב ערבים הוא רק ברכת שבח, וכמש"כ הרשב"א. אך ברכת אהבת עולם יש בה שני דינים – ברכת שבח, מדיכול לברך מבעוד יום, וברכת המצוה, מדמברכה כשקורא ק"ש אח"כ לאחר צה"כ.

ואף הרמב"ן נוקט בשיטה זו לחלק בין שתי הברכות, שכתב בליקוטיו (ריש ברכות) וז"ל: „ברכת יוצר אור ומעריב ערבים ברכת השבח הן... וברכת אהבת עולם ברכת המצוה לחובת ק"ש". ומה"ט כתב הרמב"ן שאין לענות אמן אחר ברכת אהבת עולם, כי אסור להפסיק בין ברכת המצוה לקיום המצוה. וכ"כ הרמב"ם (פ"א מהל' ברכות הי"ז). ובשיטת מהרי"ק (מובא בב"י סי' נט) שאין לענות אמן לאחר ברכת יוצר אור י"ל ע"פ האו"ז, שאף ברכת יוצר אור ברכת המצוה היא.

עכ"פ לענין זמן ברכות ק"ש נתבאר, שיכול לאומרן אף כשאינו יוצא מצות ק"ש דאורייתא, שזמן תלוי בזמן תפלה. ומ"מ לכתחלה (לתוספות, ואולי אף לרש"י, עיי"ל) צריך לברך ברכות ק"ש בזמן ק"ש, וטעם הדין הזה, כי יש מצוה מיוחדת מדרבנן לקרוא ק"ש ע"ס הברכות, עיי"ל. ונראה להוכיח כן, שהרי לחד מ"ד בירושלמי (רפ"ב), הדין שאם שהה לגמור את כולה חוזר לראש נוהג רק אם כדי קריאת „היא וברכותי“, ומוכח שברכות ק"ש הן – מדרבנן – חלק מעצם קיום מצות ק"ש, ולכן כשמערים שיעור גמירת כל המצוה אף הברכות בכלל.

ועוד יש להביא ראי', שהרי מצינו סברא שהברכות מעכבות את השמע (עי' תוס' יג. ד"ה הי' ועכ"פ בירושלמי הוצרכו להוכיח שאינו כן מהמשנה שם). וקשה, שבשאר מצוות בודאי אין הברכה מעכבת. וצ"ל שמכיון שתקנו רבנן שק"ש תיאמר ע"ס הברכות, יש סברא לומר שסדר זה מעכב אף בדיעבד. וכ"כ השיטה מקובצת (יג). להדיא. וכן משיטת הרמב"ם (פ"ב מהל' ק"ש הי"ג), שמי שמסופק אם קרא ק"ש, חוזר וקורא בברכותי, משא"כ בשאר

מצוות שאינו מברך מספק. וטעם החילוק כמש"כ, דבק"ש הברכות הן חלק מעצם המצוה, וכ"כ הכס"מ (שם) בשם הרשב"א.

ח. שיטת רש"י (ב.) היא, שכשהצבור מקדימים, יש להתפלל עמם ק"ש וברכותי' ושמנה עשרה, ולומר ק"ש עוד פעם אחר צה"כ בלי ברכה. וכ"כ בשו"ע (סי' רלה ס"א). והרא"ש (סי' א) כתב ששאלו לר' האי אם מוטב להתפלל שמ"ע עמהם ולומר ק"ש אחר צה"כ בברכותי', ולבטל סגל"ת. או להתפלל הכל ביחידות אחר צה"כ לקיים סגל"ת. והשיב דמוטב להתפלל שמ"ע עם הצבור ולקרות ק"ש אח"כ. והגר"א פסק דיתפלל ביחידות אחר צה"כ (ע' בה"ל שם ד"ה ואם), וטעמו פשוט, דקיי"ל דזמן תפלת ערבית מתחיל בצה"כ. אך שיטת רה"ג צ"ב, דלמה לא כתב כרש"י ור' יונה, דיכול לקיים סגל"ת וגם תפלה בצבור. ובס' פרי יצחק (ח"א סי' א) פירש, שסובר שאסור לומר ק"ש בלי ברכה, ולכן ע"כ דוחה הברכות עד לאחר צה"כ ומבטל סגל"ת. וכתב שאף ר' יונה סובר שיש איסור לקיים ק"ש בלי ברכה, ולכן כתב שיש לברך אהבת עולם עוד פעם אחר צה"כ כשקורא ק"ש, ושזה עדיף מברכת אקב"ו לקרות את השמע שתקן ר' עמרם גאון לומר אחר צה"כ, כי לא מצינו ברכה זו בגמ'.

ולרש"י והשו"ע נראה, שכיון שתקנו ברכות ק"ש, שהן ברכות השבח, לא תקנו ברכת המצוה, וא"כ יכול לאומרה אחר צה"כ בלי ברכה, וכ"כ בחי' הנצי"ב, והשוה לשיטת בעה"מ (ר"ה פ"ד) שאין ברכת המצוה בשופר כיון שיש ברכות בשמ"ע. ולר' יונה צריך לומר ק"ש של חיוב בברכה. וכתב בפרי יצחק שהדין כן אף במקום דחק, ועפ"ז כתב שבצבור המאחר זמן ק"ש של שחרית עדיף להתפלל ביחידות מלומר ק"ש בלי ברכותי' ולהתפלל אח"כ בצבור. ויש להקשות מדברי הרשב"א (שבת ט) בשם מורו הרב, שהוא ר' יונה, שמי שהתחיל לאכול באיסור, מפסיק לק"ש של ערבית שהיא מן התורה, ולא לתפלה וברכות שהם מדרבנן, ומוכח שכשיש דחק קטן, שאינו רוצה להפסיק סעודתו, מותר לומר ק"ש בלי ברכותי'.

ועיי"ש בפרי יצחק שהוכיח עוד מדברי ר' יונה במשנה (כב:), שמוטב לבטל סגל"ת ע"י ק"ש במים לפני נץ החמה, כדי לאומרה בזמנה לכתחילה. וקשה, נימא שיאמר רק ק"ש, ויקיים סגל"ת אח"כ, וכ"כ הרשב"א (שם) באמת. וע"כ צ"ל שאסור לקרות ק"ש בלי ברכה, עכ"ד. וקשה, שלדבריו יכול לומר אהבה רבה לפני ק"ש, ולקיים סגל"ת אח"כ. ואם אין זמן לאומרה לפני נץ החמה, ואומר רק גאל ישראל אחר ק"ש, לכאורה לא מהני לסלק איסור אמירת ק"ש בלי ברכה, שלדבריו דומה לשאר מצוות בלי ברכה, ופשוט דבעינן עובר לעשייתן.

ואולי סובר ר' יונה, דעיקר סגל"ת הוא לסמוך ק"ש מן התורה לתפלה, ולכן תלוי בזמן ק"ש, וכמשכ"ל לחוס' (ב.). ואף שבערב סובר שמקיים סגל"ת במתפלל מבעוד יום, יש לחלק בין יום ולילה, וכמשכ"ל (שם) לפי רש"י. ודו"ק.

ולדינא, בצבור המאחר זמן ק"ש, תלוי בפרוש הירושלמי (פ"א ה"ה) וז"ל: ר' יוסי ור' אחא נפקין לתעניתא. אתי צבורא ומקרי שמע בתר תלת שעין. בעי רב אחא מחויי בידן. א"ל ר' יוסי, והלא כבר קראו אותה בעונתה, כלום קורין אותה אלא לעמוד בתפלה מתוך ד"ת. א"ל מפני הדיוטות שלא יאמרו בעונתה הן קורין אותה, עכ"ל.

ונחלקו הראשונים בפירושו. הראב"ד (ב.) פירש שקראו ק"ש ביחידות בזמנה, והתפללו

אח"כ בצבור וכ"כ הב"י (סי' מו) וכן הוא מנהג העולם. בעל המאור (שם) פירש שהתפללו כ"ד ברכות בתענית כעין מוספין וקראו ק"ש לפני. ולפ"ז אין ראי' למנהג העולם. והרמב"ן (תענית טו). פירש שכל אחד קרא ק"ש וברכותי בזמנה ומפסיק, ואין סגל"ת, ובפרי יצחק הסכים לפירוש זה. אבל לדינא דקיי"ל שסגל"ת בשחרית עדיף מתפלה בצבור, א"א לפרש כן. והרמב"ן לשיטתו שסגל"ת אינו חשוב כל כך, וסובר שק"ש על סדר הברכות עדיף מסגל"ת, ופירש (ט:) שכך נהגו לומר ק"ש וברכותי לפני נץ החמה, וע"פ רוב לא קיימו סגל"ת ורק כשצמצמו לומר גאל ישראל עם נ"ה כותיקין קיימו סגל"ת, ומדויקת לפ"ז לשון הגמ' (ט:): זימנא חדא סמך גאולה לתפלה, ולא פסיק חוכא מפומי' כולי' יומא. ולהשו"ע, שסגל"ת עדיף, צ"ל כתוד"ה כל, דתמיד קיימו סגל"ת, וזימנא חדא קיימה כותיקין, עיי"ש. ומש"כ הפרי יצחק לדינא, שיקרא ק"ש עם ברכותי ושמ"ע ביחידות, נסתר מהירושלמי לכאורה, בין להראב"ד ובין להרמב"ן.

והנה מדברי הרמב"ן מוכח, שייראוך עם שמש קאי אשמונה עשרה, שיש לאומרו עם נץ החמה, אף בלי סגל"ת. ובפשוטו י"ל, שאין ותיקין דין בפ"ע, אלא דרך ע"י זה יכול לומר ק"ש בזמנה לכתחילה, לקיים סגל"ת, ולהתפלל שמע אחרי נ"ה. ומדברי הרמב"ם (פ"א מהל' ק"ש ה"א וי"ב) נראה שהוא דין בק"ש, שיש לקרות לכתחילה עם נ"ה, כל' קצת לפני נ"ה. והרמב"ם השמיט לגמרי שיעור משיכיר, שזמנו לכתחילה עם נ"ה, וכדיעבד מע"ה ואילך. ולפ"ז י"ל שאין הבדל בין לפני נ"ה – כשאינו עם נ"ה – ובין לאחר נ"ה. וי"ל שלהרמב"ם אין הידור לקרוא ק"ש בזמן קימת הרוב (עיי"ל) ולכן כל הזמן בין ע"ה לג' שעות קורא לכתחילה, ועם נ"ה מצווה מן המובחר. ולפ"ז ניחא הא שהשמיט הרמב"ם כל הגמ' (ל). (עיי"ל), כי פסק שזמן ק"ש וזמן תפלה מתחילים בב"א – עה"ש. ובשו"ע (סי' נח ס"א) כתב שיעור משיכיר, והשמיט הא דיש לקרות לפני נ"ה. וי"ל שסובר כהרמב"ם, שא"צ זמן קימת הרוב, וזמן משיכיר משום מצות ציצית, וכפירוש שני ברמב"ן (ח:): ע"פ הירושלמי. עו"ל ע"פ משכ"ל, דאם יום הוא, די במיעוט קטן יותר של קמים, וא"כ לאחר נ"ה קורא לכתחילה, דיום גמור הוא משא"כ לפני נ"ה (עי' ר' יונה, ב. ד"ה פעמים).

והנה בבה"ל (סי' נח ס"א ד"ה ומצוה) כתב שותיקין עדיף מתפלה בצבור, ק"ו מזה שעדיף לקרות ק"ש לפני נ"ה בלי תפילין, וכקורא במים (כב:), ודין ק"ש עם תפילין דוחה תפלה בצבור (מ"ב סי' סו סק"מ בשם מג"א). ויש לדחות, דאף שי"ל ק"ש לפני נ"ה, שהוא דין לכתחילה מן התורה (עיי"ל), מ"מ אין להתפלל אז ביחידות, שתפלה בצבור עדיף מק"ש מן התורה על סדר הברכות. ונראה שאף אם אין לו תפילין או שקשה לו להניחם אז, דיש לקרות ק"ש לפני נ"ה בזמנה לכתחילה מן התורה. ויש לדחות, דהשו"ע והרמב"ם לא סוברים שצריכים לקרות בזמן קימת הרוב, וכנ"ל, ולדבריהם מוטב לומר ק"ש בשעת תפלה בצבור אחרי נ"ה, ולא לאומרה לפני נ"ה, דעדיף לומר ק"ש מן התורה על סדר הברכות.

והנה לפי הירושלמי, שמשכיך בין תכלת ללבן נלמד מוראיתם אותו, מן הסמוך לו, צ"ל שזהו זמן תפילין (ט:): מפני שכתוב וראו כל עמי הארץ וכו', אלו תפילין שבראש, וכמש"כ הט"ז (סי' ל סק"א). וזמן ק"ש מתחיל אז לכתחילה מפני פרשת ציצית, וזה דין דרבנן, דמן התורה א"צ פ' ציצית בק"ש כלל. ולפירוש הראשון ברמב"ן, שמשכיך הוא זמן קימת רוב בני אדם, והוא זמן ק"ש לכתחילה מן התורה, וכמשכ"ל, זמן תפילין מתחיל אז, דמאז לא גזרו שמא יישן בתפילין, שרוב בני אדם קמים, וזמן ציצית תלוי בזמן ק"ש ע"פ האסמכתא (מנחות

(מג) ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת, ואיזוהי – ק"ש, ולרש"י (שם) והרמ"א (סי' יח ס"ג, וע' הגר"א סק"ה) זמן ציצית מתחיל בע"ה, דאינו קשור כלל לזמן קימת רוב בני אדם.

ט. תניא (ח:): רשב"י אומר פעמים שאדם קורא ק"ש ב' פעמים בלילה, אחת קודם ע"ה, ואחת לאחר ע"ה ויוצא חובת יום ולילה. הא גופא קשיא... שתי פעמים בלילה... ויוצא בשל יום. לעולם ליליא הוא, והא דקרי ל' יום דאיכא אינש' דקיימי בהיא שעתא. עכ"ל הגמ' בל"ק. ולל"ב קורא אחת לפני נ"ה ואחת לאחר נ"ה, ויוצא לילה ויום, והסיקו לעולם יממא הוא, והאי דקרי ל' ליליא, דאיכא אינשי דגנו בהיא שעתא.

ועיי"ש בתוד"ה לא. ונראה שפירשו שלל"ק לילה הוא לכל דבר עד נ"ה, ולכאורה לפ"ז רשב"י חולק על המשנה (מגילה כ.). שיוצאים כל מצוות היום מע"ה. גם נראה מתוס', שלפני משיכיר בין תכלת ללבן לא יצא אף בדיעבד, ודלא כהשו"ע וש"פ (עיי"ל). ובב"י פי' שאף לתוס' יצא בדיעבד.

ועיי"ש בתוד"ה לעולם (ט.). ונראה שסוברים שלל"ק לא יצא ק"ש של ערבית כלל לאחר ע"ה, ולל"ב לא יצא ק"ש של שחרית לפני נ"ה. וכ"כ ביומא (לז: ד"ה אמר) בשם ר"ת, ושקיי"ל כל"ב, והותיקין עשו שלא כדין. ובעל המאור ג"כ פסק כן, ופירש הגמ' ט: לק"ש כותיקין, שיש לקרוא ק"ש כשותיקין התפללו שמ"ע, כל' עם נ"ה. או שותיקין עצמם אמרו ק"ש עם נ"ה. ור"ת ובעה"מ הוכיחו מהגמ' (שם) הקורא עם אנשי משמר לא יצא שלא יצא לפני נ"ה. והרמב"ן דחה, דר"ל לא יצא לכתחילה, לפני משיכיר. עוד הוכיחו מנברשת של הילני שקראו ק"ש רק אחרי נ"ה. ודחה הרמב"ן, שהצבור אינו יכול לדקדק כותיקין, והקדימו ככל האפשר, עיי"ש².

וצ"ב, מהו יסוד מחלוקת ל"ק ול"ב לפי תוס', דקשה לומר שנחלקו במציאות. וי"ל שלל"ק כיון שהרוב מתחיל לקום משיכיר, הוי זמן ק"ש של שחרית, וממילא אינו זמן ק"ש של ערבית. (ולמש"כ, שלתוס' ח: לל"ק לא יצא כלל לפני משיכיר, י"ל שיוצא ק"ש של ערבית עד אז). ולל"ב, כיון שיש מיעוט בני אדם שוכבים, לא נגמר זמן ק"ש של ערבית, וממילא לא יצא בק"ש של שחרית. ואף שהרוב כבר קמים, וכן הקשה הרמב"ן על שיטה זו, י"ל דיש חזקה לזמן, ונמשך זמן ק"ש של ערבית אף ע"י המיעוט (והשוה מג"א סי' שמב שמחלק בין ביה"ש דע"ש לביה"ש דמוצ"ש). ומ"מ אחר נ"ה יוצא ק"ש של יום ולא של לילה, אף דבני מלכים לא קמו, כי נעורים הם במטותיהן, כהרמב"ן, או שמיעוטא דמיעוטא הם כהרשב"א, או דעכצ"ל כן, דאל"כ א"א לצאת ק"ש של שחר לשיטה זו דזמנו של זה לא זמנו של זה, וכערוה"ש (סי' נח ס"ח).

2 [ולכאורה אם נאמר שזמנים בהלכה נקבעים לפי גובה הים במקום זה, וכדקיי"ל במג"א סי' רלג סק"ז, י"ל שירושלים בהר גבוה, ויש הבדל של ארבע דקות בין זריחת ושקיעת החמה ע"פ דין להזמן שמופיע במזרח ומסתלק במערב, וכמש"כ הגר"ז בסדורו בסדר הכנסת שבת. וא"כ כשנראית החמה בנברשת יש עוד ארבע דקות עד נ"ה, ויכולים לקרות ק"ש ולהתפלל כותיקין. ומדלא כתבו כן ר"ת והרמב"ן נראה שסוברים כהגר"ז, שנ"ה ושקיעה נקבעים בכל מקום לפי גובה ירושלים. ויש לדחות דלעולם נקבע לכל דיני התורה לפי גובה הים. ורק בק"ש ותפלה שנא' ייראוך עם שמש תלוי בהופעת השמש למעשה באותו מקום. עוד יש לדחות. דהנברשת היתה בהר הבית, וממזרחו עומד הר הזיתים באותו גובה, וא"כ השמש מופיע באותו זמן שהי' מופיע אילו הי' כל השטח חלק וכגובה הים.]

והרא"ש (סי' י') חולק על תוס', וסובר שלל"ק יום מתחיל בע"ה לכל מצוות התורה, ורק נקרא לילה בלשון בני אדם. ולענין ק"ש אין מחלוקת בין ל"ק לל"ב, ולכו"ע יוצא בק"ש של לילה כשאנוס עד נ"ה, וק"ש של שחר בשעת הדחק מע"ה. אך א"א לצאת ק"ש ב' פעמים באותו יום בין ע"ה לנ"ה. והא דלהרא"ש יוצא רק באנוס לענין ק"ש של ערבית אחר ע"ה, י"ל שיום הוא לכל המצוות, ולכן חז"ל הפקיעו המצוה כשאנוס. משא"כ מע"ה עד משיכיר לענין ק"ש של שחר, שיוצא בדיעבד, וא"צ אנוס ממש, כיון שיום הוא. ועי' מ"ב (סי' נח סקי"ט), שברגיל לעשות כן שלא באנוס ג"כ הפקיעו מצותו, אא"כ הוי שעת הדחק, עיי"ש. והרשב"א חולק, דבק"ש של לילה הפקיעו מצותו, דיש לגזור שמא יעבור הזמן, וזה לא שייך בקרא ק"ש של שחרית מיד בע"ה. ועיי"ש שפירש ליליא הוא לענין ק"ש, כי הרוב ישנים, ומ"מ יוצא גם בשל שחר, בגלל המיעוט שקמים.

והרשב"א פירש עוד, דנחלקו ב' הלשונות בפשע, שלל"ק יוצא עד נ"ה, ולל"ב לא יצא, וכנ"ל, וקיי"ל כל"ב. וי"ל שנחלקו אם זמן ק"ש חלוי רק בזמן שכיבה, ויש מיעוט שוכבים, או גם ביום, וא"כ הפקיעו מצותו בפשע. ודייק הרשב"א כפירושו זה מהגמ' (ט). כדאי הוא ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק, ומוכח שלר' שמעון הדין כן אף שלא בשעת הדחק.

ובענין הפקעת מצות ק"ש ע"י חז"ל, מצינו כן גם בר' יונה לענין ק"ש אחר חצות, דלחכמים (ב). פטרוהו מלקרוא אחר חצות, ואף אם קרא הפקיעו מצותו. והקשה הרשב"א מהגמ' (ט), שבני ר' גמליאל שאלו אותו: רבנן פליגי עילוון, ויחיד ורבים הלכה כרבים. או דלמא רבנן כוותך סבירא להו, והא דאמר עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה. אמר להו, רבנן כוותי סבירא להו, וחייבין אתם לקרות, ע"כ. ומוכח שיש חיוב לקרות אחר חצות לרבנן, ודלא כר' יונה.

וי"ל שר' יונה גרס כגירסא שדחה רש"י (ד"ה כוותי) מותרים אתם לקרות. ולקושית רש"י, דזה פשוט, וכדתנן (ט): בק"ש של שחר, י"ל דבלילה גרע, דזמן שינה הוא, וכמש"כ ר' יונה, ולכן החמירו יותר, ויש סברא שאסור לקרות. ואמר ר"ג לבניו שמותר, אבל אין חיוב ואין קיום המצוה. וכן נראה בירושלמי, (סוף ה"א), שלחכמים אין לקרות כלל. ועיי"ש, שר"ג הורה כשיטתו, ולא כחכמים, כיון שכבר עבר זמן ק"ש לחכמים. ולכאורה חולק על הבבלי, שר"ג אמר רבנן כוותי ס"ל. אך עי' בשפת אמת שכתב – לתרץ קושית הרשב"א על ר' יונה – שכונת הבבלי היא, שאם ר"ג וחכמים נחלקו בדין דאורייתא א"א לסמוך על היחיד. משא"כ אם נחלקו בדרבנן, שיש לסמוך על היחיד, כלי ר"ג. והשיב ר"ג שנחלקו בדרבנן, ויכולים בניו לסמוך עליו בשעת הדחק (ע' כללי הוראה יו"ד סוף סי' רמב). ולפ"ז י"ל שאין מחלוקת בבלי וירושלמי.

ולפירוש זה יוצא שלר"ג מותר לקרוא ק"ש לכתחילה עד ע"ה, ולכן סומכים עליו עכ"פ בדיעבד, וכמש"כ הרשב"א. והרמב"ם (פ"א ה"ט) ע"כ לא פירש כן, שכתב שקורא לכתחילה עד חצות, ובדיעבד עד ע"ה, ולפירוש הנ"ל זהו דלא כמאן, וע"כ פירש שיש מחלוקת, ופסק כהבבלי, וי"ל שפסק כחכמים, וכהרשב"א, שלחכמים קורא בדיעבד עד חצות, והגמ' (ט). שהלכה כר"ג ר"ל בניגוד לר"א, וכ"כ הב"י (סי' רלה), או, שפירש כר' יונה ופסק כר"ג, וסובר שמודה ר"ג שיש לקרות לכתחילה לפני חצות.